

Ο Martin West και η ελληνική μετάφραση του Ancient Greek Music

Προοίμιο Φιλολόγοι και Μουσικολόγοι

Ο West ανήκει σε μια μακρά σειρά φιλολόγων, οι οποίοι προώθησαν τη μελέτη και τη σύγχρονη κατανόηση της Αρχαίας Ελληνικής Μουσικής (ΑΕΜ), αποδιδόμενοι σε μια έρευνα που εν πολλοίς υπερέβαινε τα τυπικά όρια της επιστήμης τους. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους Reinach,¹ Jan,² Westphal,³ Wille,⁴ Wegner,⁵ Schlesinger,⁶ Düring,⁷ Monro,⁸ Winnington-Ingram,⁹ Neubecker,¹⁰ Landels,¹¹ Röhlmann¹² και Comotti.¹³ Η φιλολογική επιστήμη, με τη μακρά της παράδοση και εμπειρία, με τα δοκιμασμένα στο χρόνο μεθοδικά της εργαλεία και με τον ευαίσθητο όσο και αυστηρό της σεβασμό στα κείμενα και τις πηγές, έχει φροντίσει, κατά τα τελευταία περ. 150 χρόνια, ώστε τα περί μουσικής κείμενα των Αρχαίων -αλλά και τα σωζόμενα μουσικά τεκμήρια- να φτάσουν στα χέρια των συγχρόνων σε άρτιες κριτικές εκδόσεις.

Ακόμη όμως και αν θεωρήσουμε ότι η έκδοση και επιμέλεια μιας μουσικοθεωρητικής πραγματείας εμπίπτει αυτονοήτως -ως κείμενο- στην καθ'ύλην αρμοδιότητα του φιλόλογου, δεν θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς το ίδιο για την επιμέλεια της ίδιας της μουσικής ή για τη μουσική ανάλυση των σωζομένων, ούτε άλλωστε για τις πανοραμικές επισκοπήσεις και τις συνολικότερες αξιολογήσεις, όπως αυτή που προτείνεται στο *Ancient Greek Music* (στο εξής: *AGM*) του West.

Παρέκβαση Οι λόγοι που κάνουν την ΑΕΜ όχι εύκολα προσβάσιμη σε έναν μουσικολόγο τυπικής εκπαίδευσης είναι ευδιάκριτοι και αφορούν όλοι στην αναγκαιότητα γνώσεων για πολλούς τομείς *πέριξ* της ΑΕΜ, όπως είναι η γλώσσα, η κοινωνία, οι τέχνες και η λοιπή πνευματική ζωή · η αναγκαιότητα αυτή είναι αδήριτη και προκύπτει από τη σύγχρονη δραματική απόσταση από το ευρύτερο κοινωνικό, ιστορικό, καλλιτεχνικό και πνευματικό πλαίσιο της ΑΕΜ.

Έτσι, είναι πολύ πιο εύκολο για ένα φιλόλογο να πλησιάσει την ΑΕΜ συμπληρώνοντας τα κενά του στη μουσική -συχνά παράλληλα με τον αναγνώστη του, όπως ίσως συμβαίνει με το υποκεφάλαιο με τίτλο "Προκαταρκτικά περί μουσικής" [Musical preliminaries] στο *AGM* -- το αντίθετο ισχύει για ένα μουσικολόγο, ο οποίος θα υστερούσε στη φιλολογία, αλλά ίσως και στην ιστορική ευαισθησία που χαρακτηρίζει τους ικανότερους εκ των θεραπόντων των παραδοσιακών Επιστημών του Πνεύματος.

Ο ήχος της ΑΕΜ είναι για πάντα χαμένος για μας -όπως άλλωστε και ο ήχος από άλλες, πολύ κοντινότερες σε μας εποχές- κάτι για το οποίο δεν ευθύνονται μόνον η αποσπασματικότητα και το ολιγάριθμο των σωζομένων. Το μόνο που έχουμε απέναντί μας δεν είναι παρά *ίχνη* ενός ηχητικού κόσμου που κάποτε υπήρξε, αποτυπωμένα σε θεωρητικά κείμενα, σε δραματικά έργα και ποιήματα, σε αναπαραστάσεις, στα ίδια τα σωζόμενα αποσπάσματα. Τα ίχνη αυτά είναι άλλοτε ορατά και άλλοτε κρυμμένα πίσω από μια ιδέα, ένα φιλοσοφικό επιχείρημα, μια συγκεκριμένη παράδοση ή ιστορία. Η ΑΕΜ αποτελεί κατ'εξοχήν παράδειγμα "οριακής" γνωστικής περιοχής: η προσπέλαση των ίχνων είναι αδύνατη εκτός ενός πεδίου διεπιστημονικότητας.

Ο Martin West

Η ενασχόληση του Martin West με την ΑΕΜ συνδυάστηκε -σε μια περίοδο περίπου 25 ετών έως σήμερα- με τις παράλληλες μελέτες του στην αρχαία Ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία¹⁴ και το ρόλο των μεγάλων Ανατολικών πολιτισμών (Βαβυλωνίων, Ασσυρίων, Χετταίων κ.ά.) σε όλα τα επίπεδα της αρχαιοελληνικής πνευματικής¹⁵ και καλλιτεχνικής¹⁶ δημιουργίας.

Έχοντας ασχοληθεί μέσα από μια εκτενή αρθρογραφία¹⁷ με επί μέρους ζητήματα των παραπάνω θεμάτων, εξέδωσε το 1992 το *Ancient Greek Music*, μια συνολική επισκόπηση - εγχειρίδιο της ΑΕΜ. Το βιβλίο αποτελεί την καλύτερη και πιο ενημερωμένη συνόψιση των σημερινών γνώσεών μας γύρω από την ΑΕΜ, μιας και οι αμέσως προηγούμενες ανάλογες εργασίες είναι της δεκαετίας του '70

(Neubecker, βλ. σημ. 9 και Comotti, βλ. σημ. 12).¹⁸

Με σταθερό σημείο αναφοράς τη μαρτυρία των σωζομένων αποσπασμάτων, το βιβλίο αναπτύσσει την επιχειρηματολογία του επεκτεινόμενο σε θέματα ρυθμού και ρυθμικής αγωγής, κλιμάκων και τρόπων, μελοποιίας και μορφολογίας, θεωρίας της μουσικής και οργανολογίας. Τα ίδια τα μουσικά τεκμήρια παρουσιάζονται στο 10ο κεφάλαιο: σημαντική είναι εδώ η παρουσία σχολίων, με οξυδερκείς αναλυτικές παρατηρήσεις που επικοινωνούν με το περιεχόμενο των προηγηθέντων κεφαλαίων.

Τα περί ων ο λόγος κεφάλαια, που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε "συστηματικό μέρος" (κεφ. 2 - 10), περιβάλλονται από 4 εξαιρετικού ενδιαφέροντος κεφάλαια, που συστήνουν, κατ'αντιστοιχίαν, το "ιστορικό" μέρος του βιβλίου (κεφ. 1, 11, 12 και ο Επίλογος). Σε αυτά ο West ορίζει το περιέχον πλαίσιο (κεφ. 1: "Music in Greek Life") και σκιαγραφεί την ιστορική διαδρομή της ΑΕΜ (κεφ. 11 και 12: "Historical Synthesis 1 & 2". Επίλογος: "Greece between Europe and Asia"). Στα ιστορικά κεφάλαια ο West επεξεργάζεται την προσωπική του θέση για την ΑΕΜ εντάσσοντάς την στη συνολική του εικόνα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Το στοιχείο της διεπιστημονικότητας, που επικαλεστήκαμε παραπάνω, δεν αφορά μόνον την ενασχόλησή του, ως φιλόλογου, με την ΑΕΜ, αλλά και την αναζήτηση επιστημονικών στηριγμάτων και επιχειρηματολογικής έμπνευσης στη γλωσσολογία, την ιστορία και την ανθρωπολογία των Ανατολικών πολιτισμών.¹⁹

Προς την τελευταία κατεύθυνση (βλ. τον Επίλογο, που ταυτόχρονα προαναγγέλλει το *EFH*), ο West οδηγείται από κάποια θεμελιώδη πεποίθηση, που αφορά την ύπαρξη πολιτισμικών επιρροών μεταξύ των αρχαιότερων Ανατολικών και του Ελληνικού πολιτισμού και τη φορά αυτών των επιρροών από Ανατολάς προς Δυσμάς.²⁰ Δύο διευκρινήσεις σε αυτό το σημείο: α. Η επισήμανση των ανατολικών επιρροών στον ελληνικό πολιτισμό δεν αποτελεί πρωτότυπη συμβολή του West στην έρευνα, ούτε εξ άλλου ο συνδυασμός γλωσσολογικής και ανθρωπολογικής μεθόδου -ο πιο πετυχημένος έως τώρα, για την

ψηλάφηση *συγκεκριμένων* επιρροών-, β. Είναι σαφές ότι ο West ξεκίνησε από συγκεκριμένες παρατηρήσεις -που τεκμηριώνουν το επιχείρημα της εξ Ανατολών επιρροής-, κάποιες εκ των οποίων είχαν ήδη τεθεί από παλαιά (π.χ. στερεότυπες φράσεις και σχήματα λόγου στην επική λογοτεχνία με σανσκριτικά αντίστοιχα ή "πρότυπα", ομοιότητες μεταξύ Ομήρου και Βίβλου κ.λπ.), ενώ κάποιες εντοπίστηκαν από τον ίδιο *face=Symbol> x* όπως είναι επίσης σαφές, ότι στη συνέχεια, η περιπτωσιολογία του βιβλίου συμπληρώθηκε από παρατηρήσεις, όπου φαίνεται ότι η θεωρία επιβεβαιώνει τις παρατηρήσεις, αντί του ορθότερου (οι παρατηρήσεις τη θεωρία): είναι η περίπτωση περιπτώσεων που μοιάζουν τραβηγμένες ή ελάχιστα πειστικές, όπως π.χ. η ανακάλυψη Βιβλικών επιρροών στη Σαπφώ, στον Ανακρέοντα και τους άλλους λυρικούς. Αν μπορούμε στα σοβαρά να διαπιστώσουμε επιρροή του:

έρος δ'έτιναξέ μοι φρένας, ως άνεμος κατ'όρος δρύσιν εμπέτων (Σαπφώ, απόσπασμα 47)

από το:

και εξέστη η ψυχή αυτού και η ψυχή του λαού αυτού, ον τρόπον όταν εν δρυμώ ξύλον υπό πνεύματος σαλευθή (*Ησαΐας 7, 2*)²¹

μήπως ο δρόμος είναι πλέον ανοικτός για τη διαπίστωση των επιρροών του «Μια ζωή την έχουμε» από το «Όσον ζης φαίνου» (που, σημειωτέον, μου φαίνεται κάπως πιο λογικό);

Ο West προσπαθεί να καλύψει τα νώτα του απέναντι στην κατηγορία της ανεδαφικότητας επεξεργαζόμενος στο τέλος του βιβλίου (κεφ. 12: "The Question of Transmission") μια εξαιρετικά ευφάνταστη όσο και πολύπλοκη, στις εναλλακτικές εκδοχές της, θεωρία για τη διάδοση των ανατολικών μοτίβων στην ελληνική λογοτεχνία, η οποία περιλαμβάνει περιπλανώμενους τραγουδιστές, εμπορικές επαφές, έλληνες της διασποράς με κυβερνητικές θέσεις σε ανατολικά ανάκτορα κ.ο.κ. Παρ'όλα αυτά, δεν μπορώ να αντισταθώ στον προσφιλή μου πειρασμό, αυτόν της αντιστροφής του ενδιαφέροντός μου από αυτό που μου δείχνει το δάκτυλο -του West, στη συγκεκριμένη περίπτωση- στο ίδιο το δάκτυλο: μήπως, περισσότερο και από τις εικαζόμενες

“επιρροές”, αυτό που τεκμηριώνει το υλικό, -σε κάποιες, έστω, περιπτώσεις- είναι η διανοητική έξαρση που προκύπτει από την επαφή του ερευνητή με ένα καινούργιο, για την οπτική του κλασικού φιλολόγου, πεδίο γνώσης, αυτό των Ανατολικών γλωσσών και λογοτεχνιών; Μήπως δηλ., στα πλαίσια αυτής της έξαρσης, ότι είναι ξένο καταγράφεται ως διαφορά από το γνωστό, ότι είναι οικείο ως σχέση μαζί του;

Πάντως το ζήτημα των Ανατολικών επιρροών σε ότι αφορά την ΑΕΜ είναι υπαρκτό και ανοικτό και ασφλαώς οι παρατηρήσεις του West, στο σύνολό τους, συμβάλλουν θετικά στην περαιτέρω διερεύνησή του \times με την απαραίτητη για τα καθήμας προϋπόθεση βέβαια, ότι ο χαρακτήρας της έρευνας δεν θα αλλοιώνεται από την επίσημη, πλέον, νεοελληνική ιδεολογία της πάση θυσία κατάδειξης της περιφημης «αδιάρρηκτης συνέχειας του Ελληνισμού» και των ιδεολογημάτων που φλερτάρουν -ή και τελικώς συζεύγνυνται- την έννοια της πολιτισμικής καθαρότητας.²²

Με το *AGM*, ο West κέρδισε ασφαλώς το στοίχημα που έθεσε στον εαυτό του: τη συγγραφή δηλ. ενός βιβλίου για ένα τόσο ευρύ θέμα όσο η ΑΕΜ, στηριζόμενος κατά κύριο λόγο στα ελάχιστα μουσικά τεκμήρια και μόνο δευτερευόντως στο πολύ πιο πλούσιο υλικό των μουσικο-θεωρητικών κειμένων. Πρόκειται για μια επιλογή, στην οποία προηγήθηκε ο Αμερικανός φιλόλογος Jon Solomon,²³ όμως ο West επιδεικνύει μεγαλύτερη οξυδέρκεια και ευελιξία στην υφολογική αποτίμηση, την αναζήτηση ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ των μελωδιών, καθώς και στη σύνδεση αποσπασμάτων με τη μαρτυρία των θεωρητικών κειμένων.

Η ελληνική μετάφραση του *AGM*

Η μετάφραση ενός τόσο σημαντικού βιβλίου όπως η *AGM* κυκλοφόρησε μόλις επτά χρόνια μετά την έκδοση του πρωτοτύπου. Η πρωτοβουλία ανήκει στις Εκδόσεις Παπαδήμα, ενός από τους πιο σοβαρούς εκδοτικούς οίκους στο χώρο των φιλολογικών εκδόσεων. Η μεταφραστική εργασία ανετέθη σε κάποιον φιλόλογο, χώρος στον οποίο ο συγκεκριμένος οίκος δεν έχει, υποθέτω, την παραμικρή δυσκολία να αλιεύσει μεταξύ πολλών και καλών συνεργατών. Πράγματι, η μετάφραση ρέει σε καλά ελληνικά, ενώ είναι εμφανής στο κείμενο τόσο ο σεβασμός προς το πρωτότυπο όσο και η φροντίδα για τον έλληνα αναγνώστη.

Όλα αυτά τα θετικά -και διόλου αυτονόητα για ελληνικές μεταφράσεις, ιδίως μουσικολογικών βιβλίων- καθιστούν ακόμη πιο θλιβερές κάποιες μεταφραστικές αστοχίες, που σε κάποιες περιπτώσεις έχουν, δυστυχώς, ως αποτέλεσμα τον ακαριαίο θάνατο του μεταφερόμενου νοήματος. Θα αρκεστώ, στα πλαίσια του παρόντος, στην επισήμανση δύο μόνων περιπτώσεων, που όμως αντιπροσωπεύουν δύο ξεχωριστούς τύπους μεταφραστικών ατυχημάτων.

Το πρώτο, αφορά την περίπτωση κατά την οποία ο συγγραφέας χρησιμοποιεί μια έκφραση, η οποία ξεφεύγει από την αυστηρά επιστημονική γλώσσα, με σκοπό να χαλαρώσει τον αναγνώστη, να του κλείσει το μάτι κ.ο.κ.

Γράφει ο West στη σ. 11 της “Εισαγωγής” του: “Για αυτούς τους λόγους [επειδή δηλ. οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποιούσαν διαστήματα διαφορετικά από τους δικούς μας τόνους και ημιτόνια] θα χρησιμοποιήσουμε το ουδέτερο, ως προς τους τόνους [και τα ημιτόνια], σύστημα των cents, που εισηγήθηκε ο φιλόλογος, μαθηματικός και μουσικολόγος Α. J. Ellis”. Η φράση που μόλις διαβάσατε, αποδίδει το νόημα της πρωτότυπης φράσης, το οποίο ο West εξέφρασε με κάπως περισσότερη ειρωνεία: “We shall therefore make use of the cent system invented by the tone-deaf philologist, mathematician, and musicologist A. J. Ellis”. Ιδού τώρα η μετάφραση: “Συνεπώς θα κάνουμε χρήση του τμηματικού (*cent*) συστήματος που επινόησε ο κουφός στους τόνους φιλόλογος, μαθηματικός και μουσικολόγος Α. J. Ellis” (σ. 15).

Αν το παραπάνω παράδειγμα συμβάλει ανακουφιστικά στην ανάγνωση, χαρίζοντάς μας το γέλιο πριν και μετά τη συγκέντρωση που απαιτεί η ανάγνωση ενός τεχνικού βιβλίου όπως η *AGM*, το επόμενο

παράδειγμα θα μας βυθίσει στη θλίψη ύστερα από την έκπληξη του ακατανόητου: "Ο τελευταίος στίχος...πραγματοποιεί πλήρη αυτοσχεδιασμό στο μι, μια τετάρτη κάτω από την τονική" (σ. 396). Κυτώντας το μουσικό παράδειγμα, συνειδητοποιώ με φρίκη ότι το ακυρωθέν νόημα ανασυστήνεται πλήρως εάν στη θέση της λέξης "αυτοσχεδιασμός" τοποθετήσω τη λέξη "πτώση". Συγκρίνω αμέσως με το πρωτότυπο και διαπιστώνω ότι στα δεκάδες σημεία όπου ο West μιλά για "cadence" στην τάδε ή τη δείνα νότα το ελληνικό κείμενο μιλά, πλειοδοτώντας ακατανόητα, για "αυτοσχεδιασμό". Είναι λοιπόν προφανές: ο μεταφραστής μας, φιλότιμος καθώς μοιάζει, άνοιξε ένα λεξικό μουσικής ορολογίας - μάλλον κάποιο από τα άθλια, όχι το καλό του R.Rajas (Αθήνα 1996)- και διάβασε την απόδοση "αυτοσχεδιασμός" στο σχετικό λήμμα.

Το πρώτο από τα λάθη οφείλεται αμιγώς σε έλλειψη μεταφραστικού χιούμορ, το δεύτερο όμως πρέπει να καταλογισθεί κυρίως στον εκδότη, ο οποίος θεώρησε περιττό έξοδο την μουσικολογική επιμέλεια ενός τέτοιου βιβλίου. Έστω και κατόπιν της κυκλοφορίας, η απάλειψη τέτοιων λαθών σε τυχόν επανέκδοση του τόμου, θα διέσωζε την -έστω και τραυματισμένη- υπόληψη του οίκου και θα ήταν κάτι παραπάνω από ευκτέα.

Πάνος Βλαγκόπουλος

- 1 Théodore Reinach, *La musique grecque* (Paris, 1926).
- 2 Carolus Jan, *Musici scriptores graeci* (Stuttgart, 1895).
- 3 Rudolf Westphal, *Aristoxenos von Tarant: Melik und Rhythmik des klassischen Hellenenthums* (Leipzig, 1883).
- 4 Günther Wille, *Die Bedeutung der Musik im Leben der Römer* (Amsterdam, 1967).
- 5 Max Wegner, *Musik und Tanz*, *Archaeologia Homerica* τ. III, κεφ. U (Göttingen, 1968)
- 6 Kathleen Schlesinger, *The Greek Aulos* (London, 1939).
- 7 Ingmar Düring, *Die Harmonielehre des Klaudios Ptolemaios* (Göteborg, 1930).
- 8 D. B. Monro, *The Modes of Ancient Greek Music* (Oxford, 1894).
- 9 R. P. Winnington-Ingram, *Mode in Ancient Greek Music* (Cambridge, 1936).
- 10 Annemarie Jeanette Neubecker, *Altgriechische Musik* (Darmstadt, 1977).
- 11 John Landels, *Music in Ancient Greece and Rome* (London, 1999).
- 12 Egert Pöhlmann, *Denkmäler altgriechischen Musik* (Nürnberg, 1970).
- 13 Giovanni Comotti, *La musica nella cultura greca e romana* (Torino, 1979).
- 14 πρβλ *Studies in Greek Elegy and Iambus* (Berlin, 1974), *Greek Metre* (Oxford, 1982), *The Orphic Poems* (Oxford, 1983), κ.ά.
- 15 idem, *Early Greek Philosophy and the Orient* (Oxford, 1971).
- 16 Ότι ίδιος αποκαλεί συλλήβδην "arts and crafts", πρβλ. την τελευταία σελίδα του AGM (390) και την πρώτη του *East Face of Helicon: West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth* (Oxford, 1997× στο εξής EFH).
- 17 Την αρθρογραφία του West καθώς και πολλές κριτικές που αφορούν τις εργασίες του μπορεί να αναζητήσει ο αναγνώστης της Μεγάλης Μουσικής Βιβλιοθήκης Α. Βουδούρη στο CD-ROM *Gnomon* (München, 1998).
- 18 Η μονογραφία του Landels του 1999 (βλ. σημ. 10) υιοθετεί μια κάπως διαφορετική και, θα λέγαμε, συμπληρωματική, οπτική, που οφείλεται στο από παλαιά τεκμηριωμένο ενδιαφέρον του συγγραφέα της για ένα πιο στενό κύκλο θεμάτων, όπως η τεχνολογία, η κατασκευή και η ακουστική των μουσικών οργάνων.
- 19 Ανάλογες διεπιστημονικές προσεγγίσεις συναντάμε στο έργο και άλλων νεώτερων φιλολόγων. Στο πλαίσιο αυτών των προσεγγίσεων λέγεται σχεδόν πάντα κάποιο ενδιαφέρον για τη μουσική: πρβλ. την έξοχη προσέγγιση του Gregory Nagy στο νόημα της διάκρισης μεταξύ ποιήματος και τραγουδιού στο *Pindar's Homer* (Baltimore, 1996) και τις παρατηρήσεις του Gentili για την εκτελεστική πρακτική στο Bruno Gentili, *Poetry and its Public in Ancient Greece: From Homer to the Fifth Century*, αγγλ. μτφ.(Baltimore, 1990).
- 20 Το EFH δεν έχει μεταφραστεί -ακόμη- στα ελληνικά, ωστόσο έχω την εντύπωση ότι οι αναθαρρήσαντες από τη νίκη κατά ενός σχετικά εύκολου στόχου, όπως ο Martin Bernal, θα βρουν στην περίπτωση του West ένα φρούτο πολύ σκληρό για τα δόντια τους.
- 21 Βλ. EFH, σ. 528.
- 22 Είναι ενδιαφέρον ότι όσοι δεν είναι αρκετά αφελείς ή αρκετά φασίζοντες και επιλέγουν τη μέση οδό για μια αξιοπρεπή διάσωση των αναφερθέντων ιδεολογημάτων, επιχειρηματολογούν με βάση την περίφημη *interpretatio graeca* των Γερμανών φιλολόγων. Έτσι, καθίστανται δέσμιοι μιας σχεδόν συγκινητικής, για τα αδιέξοδα που προκαλεί, αντίφρασης: το -άρρητο συνήθως- ζητούμενο της καθαρότητας πρέπει να αποδεχθεί την ύπαρξη των επιρροών, για να τις περιγράψει στη συνέχεια ως *διαφορές* του ελληνικού τρόπου από το βάρβαρο πρότυπο.
- 23 βλ. το άρθρο του: "The Seikilos Inscription: A Theoretical Analysis", *American Journal of Philology* 107 (1986), σ. 455-479, όπου ο συγγραφέας επιχειρεί την πλήρη μουσική ανάλυση του γνωστού «τραγουδιού του Σεικίλου», στηριζόμενος αποκλειστικά σε θεωρητικές έννοιες από τα *Αρμονικά* του Αριστόξενου.